

LIBERTATEA ACADEMICĂ ȘI ROLUL UNIVERSITĂȚII ÎN SOCIETATEA MODERNĂ

Autor: Robert Gabriel Ciobanu | 26 februarie 2022

Întrebările în jurul cărora eseul meu va gravita sunt: de ce este libertatea academică atât de importantă și, în același timp, atât de fragilă? Există vreo limită legitimă a libertății academice? Mai mult decât atât, care este, mai precis, relația dintre libertatea academică și libertatea de exprimare în general? Cel puțin în ultimele decenii, oamenii au încercat să răspundă la aceste întrebări care, fără îndoială, prezintă interes nu doar din punct de vedere teoretic, ci și din punct de vedere practic. Felul în care modelăm instituțiile noastre depinde de răspunsurile pe care le oferim acestor întrebări. Este fără de tăgadă că libertatea academică se află la fundamentul întreprinderii științifice; dar când vine vorba de acele științe sau discipline care investighează ființele umane, ideile, concepțiile și valorile lor, problema devine mai nuanțată și mai complexă. O interpretare particulară a unui eveniment poate fi considerată, de anumite grupuri, o explicație jignitoare și periculoasă. Dacă așa stau lucrurile, ce putem face pentru a prezerva libertatea academică atunci când anumite explicații ale evenimentelor sociale sunt considerate eretice de anumite grupuri – și, s-o spunem franc, problema devine și mai acută când aceste grupuri nu sunt doar o minoritate, fără vreo autoritate formală, ci reprezintă *mainstream*-ul, și au puterea instituțională de a cenzura argumente, subiecte și explicații? Mai mult decât atât, ce putem face atunci când nu doar o interpretare sau explicație particulară este considerată ofensatoare, eretică și demnă de cenzură, ci însăși persoanele care au propus acea interpretare sau explicație sunt ostracizate social și instituțional?

În ultimii ani, mass media a prezentat cazurile mai multor profesori sancționați sau chiar dați afară din universitate pentru pozițiile lor teoretice, dar și ale unor persoane invitate să țină prelegeri în campus care au întâmpinat rezistență sau chiar au fost sabotate de tudenților sau chiar colegi ai lor. Dincolo de aceste situații factuale se află câteva probleme mai adânci care pot fi discutate într-o manieră analitică. Teza acestui eseu

este aceea că libertatea academică reprezintă o *valoare instrumentală*, adică o condiție necesară pentru ca alte valori, precum adevărul sau performanța științifică, să fie atinse. Astfel că orice restrângere a libertății academice reprezintă o barieră indirectă în calea împlinirii unor *valori intrinseci*, ce constituie însăși rațiunea de a fi a universității. Dar ce este, mai precis, libertatea academică? Ce ne permite să spunem și ce nu? Ne îngăduie libertatea academică să facem afirmații necioplite, rău intenționate sau să jignim cu intenție, sub pretextul cercetării științifice? Mai mult, avem dreptul să propunem teorii, idei și argumente proaste în numele libertății academice?

Referitor la ultima întrebare, aş vrea să punctez un argument invocat de Jon Elster, unul dintre cei mai impresionanți cercetători în științele sociale din ultimele decenii. Într-un eseu numit „Obscurantism și libertate academică”, Elster argumentează că la rădăcina problemei libertății academice stă faptul că, cel puțin în ultima vreme, am pus prea mult accentul pe *libertatea de exprimare* și am pierdut din vedere *libertatea de a gândi*. Așa am ajuns să acceptăm „mizeriile” (*bullshits*, în original) în locul explicațiilor și cercetărilor reale. Elster împarte obscurantismul în două: pe de o parte, un obscurantism *soft*, pe care îl asociază cu studiile critice, postmodernismul și postcolonialismul și, pe de altă parte, un obscurantism *hard*, reprezentat, printre altele, de keynesianism. Din cauza politeții care definește relațiile din spațiul academic, argumentează Elster, ne-am pierdut capacitatea de a denunța pseudo-argumentele și teoretiile proaste. Eseul polemic al lui Elster este un punct de plecare pentru o discuție mai nuanțată cu privire la distincția dintre libertatea de exprimare și libertatea de gândire. Ce înseamnă, mai exact, în înțelegerea lui Elster, să fim atenți mai degrabă la libertatea de gândire, decât la libertatea de exprimare? Elster argumentează că ar trebui să fim mult mai critici cu acele teorii și argumente care nu se bazează pe control inter-subiectiv (teorii care, în cuvintele lui Elster, „gesticulează și postulează, dar nu argumentează”) și nu au un referent empiric. Dar chiar și când suntem confrunțați cu „mizerii”, nu avem un temei suficient pentru a le cenzura; putem să le blamăm, să le indicăm fragilitatea, dar nu putem pretinde, fie și în numele unor criterii epistemice, că nu au dreptul de a exista în universitate.

Așa cum se poate observa din paragrafele precedente, avem nevoie de o definiție clară a libertății academice. O simplă căutare pe Google ne oferă câteva astfel de definiții: „libertatea academică este libertatea cercetătorului de a exprima idei fără a fi supus riscului unei interferențe oficiale sau fără a fi dezavantajat din punct de vedere profesional” (Oxford Languages). Sau: „libertatea academică reprezintă libertatea profesorilor și a studenților de a preda, studia și dobândi cunoaștere fără vreo interferență nerezonabilă sau fără vreo restricție legală, reglementare instituțională sau presiune publică. Printre elementele sale de bază se numără libertatea profesorilor de a cerceta orice subiect care prezintă un interes intelectual pentru ei; posibilitatea de a le prezenta rezultatele cercetărilor studenților lor, colegilor și publicului larg; de a-și publica datele și concluziile cercetărilor fără a fi cenzurați sau controlați; și a de a preda

Într-o manieră pe care o consideră corectă din punct de vedere profesional. Pentru studenți, elementele de bază ale libertății de exprimare sunt libertatea de a studia orice subiect care îi interesează, de a ajunge la propriile concluzii și de a-și exprima propriile opinii cu privire la aceste subiecte” (Encyclopedia Britannica). Din aceste definiții, putem infera fără nicio dificultate esența libertății academice; aceasta este libertatea de a cerceta orice subiect fără riscul de a fi ostracizat sau pedepsit din cauza concluziilor la care ai putea ajunge.

Natura obiectelor pe care le investigăm determină natura cercetării pe care o întreprindem. Faptul că științele naturale investighează obiecte neanimate, adică obiecte lipsite de liber arbitru, de raționalitate și emoții, îi pune la adăpost pe acești cercetători de problemele care apar în științele sociale, în filozofie și în disciplinele umaniste. Provocările la adresa libertății de exprimare generate de natura obiectelor pe care științele sociale le investighează sunt masive. Constrângerea etică principală pe care o are un cercetător este aceea că trebuie să separe opiniile sale personale, valorile, prejudecățile, stereotipurile și interesele sale de neutralitatea sau obiectivitatea științifică. Mai precis, ceea ce credem în *calitate de ființe umane* despre anumite fapte, evenimente și situații nu trebuie luat în considerare atunci când ne îndeletnicim cu o cercetare științifică în care încercăm să găsim anumite explicații, să arătăm anumite corelații sau să testăm un set de ipoteze. Cu toate acestea, până și postularea unui set de ipoteze este produsul intuițiilor și subiectivității noastre.

În acest context, întrebarea care se pune este: putem propune orice fel de ipoteze pe care le considerăm relevante sau, din contră, există o serie de ipoteze pe care nu ar trebui să le formulăm niciodată? De exemplu, îi este permis unui economist, în baza libertății sale academice, să încerce să găsească corelații între rasă și dezvoltarea economică? Sau între rasă, inteligență și performanța academică? Am putea lua în considerare cazul lui Charles Murray și Richard J. Herrnstein, primul un profesor de științe politice, celălalt un psiholog, care au scris cartea *The Bell Curve* (1994), unde, *grosso modo*, argumentează că 1) inteligența umană este influențată atât de factori genetici, cât și de mediu; 2) IQ-ul este un bun predictor cu privire la rezultate personale și 3) există o posibilă legătură între rasă și inteligență. Ultimul punct a fost cel mai controversat și a generat o dezbatere care are loc în continuare în spațiul academic.

Se impune o distincție aici. Prima se referă la faptul că este aproape imposibil să trasăm o linie de demarcație clară între, pe de o parte, intuițiile personale și alte elemente subiective și, pe de altă parte, procesul cercetării științifice, care, cel puțin în teorie, trebuie să fie complet obiectiv. Așa cum spuneam și mai devreme, ipotezele pe care le alegem pentru a explica un fenomen social se bazează pe o dimensiune subiectivă, cu toate că procesul de testare poate fi replicat de alți cercetători – cu alte cuvinte, trece testele inter-subiectivității. A doua distincție se referă la valorile la care un profesor sau un cercetător ar trebui sau nu să adere. În ultimii ani, în lumea academică occidentală

am asistat la un proces în care o mulțime de profesori au fost blamați din cauza valorilor și perspectivelor personale asupra lumii. Anumiți oameni și anumite grupuri sociale au susținut că persoanelor care aderă la valorile A, B și C (oricare ar fi aceste valori) nu ar trebui să li se permită să fie profesori sau cercetători. Logica acestui argument este: pentru a avea funcția F, nu este suficient să satisfaci anumite criterii de performanță P, ci trebuie să satisfaci, în același timp, anumite criterii ideologice, doctrinare sau valorice V, deoarece rolul instituției care te-a angajat (universitatea) este de a promova în același timp P și V; iar atunci când între P și V există un conflict, trebuie soluționat în favoarea lui V, fiindcă $V > P$.

Dincolo de faptul că acest mod de a gândi ne împinge către o înțelegere autoritară a universității – în acest argument, una dintre funcțiile universității este aceea de a omogeniza valorile și perspectivele asupra lumii ale celor care ocupă poziții în această structură organizațională –, există o problemă de fond care, odată formulat acest argument, ne obligă să o explicităm; această problemă este strâns legată de înțelegerea pe care o avem asupra libertății academice. Care este, mai precis, rolul universității în societățile noastre moderne? Rolul universității este acela de a promova cercetarea științifică, descoperirea cunoașterii și performanța academică? Sau, din contră, rolul universității este acela de a promova valori precum justiția socială și egalitatea?

Dacă rolul universității este acela de a promova descoperirea științifică, atunci este legitim să considerăm libertatea o valoare instrumentală, ce creează condițiile necesare pentru ca valorile intrinseci, precum adevărul științific și performanța academică, să fie atinse. Pe de altă parte, dacă rolul universității este acela de a promova atingerea altor valori intrinseci decât cele menționate mai sus, atunci libertatea academică poate să nu mai constituie o valoare instrumentală; locul ei ar putea fi luat de alte valori instrumentale, precum cenzura sau intervenția de sus în jos a unei autorități formale pentru a stabili subiectele de studiu, concluziile cercetărilor și conținutul cursurilor.

Să menționăm pe scurt trei motive pentru care rolul universității ar trebui să fie acela de a promova cercetarea științifică și descoperirea cunoașterii, iar nu justiția socială sau omogenizarea valorilor și punctelor de vedere. În primul rând, nu există un consens cu privire la ce valori ar trebui ca universitatea să promoveze, iar dată fiind natura pluralistă a societăților moderne, nu ar fi realist să credem că vom ajunge vreodată la un astfel de consens. Valorile intrinseci pe care universitatea le promovează acum – sau le promova în înțelegerea clasică a universității – sunt valori formale, nu substanțiale; cu alte cuvinte, progresul în cunoaștere poate fi înțeles ca un mijloc pentru ca alte valori să fie atinse; însă care sunt aceste valori rămâne la latitudinea fiecăruia dintre noi. În acest model avem trei niveluri: valori instrumentale (precum libertatea academică) care reprezintă condiții necesare pentru ca anumite valori intrinseci (precum progresul în cunoaștere) să fie atinse în interiorul unui structuri instituționale (universitatea, în cazul nostru); dar, atunci când facem ne poziționăm la un nivel de generalitate și mai mare,

aceste valori intrinseci înseși pot deveni, la rândul lor, valori instrumentale pentru alte valori intrinseci, pe care, de această dată, indivizii sau agregările de indivizi (precum firmele, corporațiile, cluburile sau grupurile informale) le stabilesc. Prin urmare, a hotărî că valori substantive ca justiția socială reprezintă valori intrinseci pentru universitate înseamnă să impunem lista de preferințe a unui anumit grup social ca obiectiv ultim al universității.

În al doilea rând și referitor la ultimul punct al paragrafului de mai sus, dat fiind că statele moderne liberale sunt neutre – sau, cel puțin, ar trebui să fie – față de cererile și valorile particulare ale anumitor grupuri sociale, iar majoritatea universităților din spațiul occidental sunt instituții publice, atunci acestea ar trebui să fie neutre în raport cu diferențele de opinie, valori și preferințe ale profesorilor și studenților. În fine, dacă funcția principală a universității devine aceea de a promova anumite valori substanțiale care nu au legătură cu descoperirea științifică și progresul în cunoaștere, atunci întreaga societate va trebui să suporte costurile acestei schimbări. Bunăstarea noastră modernă și creșterea calității vieții se bazează pe progresul cunoașterii științifice, care reprezintă principalul *input* în progresul tehnologic. O schimbare a funcției universității ar șubrezi progresul cunoașterii, iar prin implicație progresul tehnologic, care, la rândul său, ar produce costuri pentru întreaga societate.

Principala provocare la adresa libertății academice vine din partea celor care propun o schimbare a rolului social al universității. Chiar dacă nu o recunosc deschis, aceasta este presupuziția tacită pe care o îmbrățișează cei mai mulți. Astfel, dacă vrem să facem un pas înainte și să avem o discuție consistentă cu privire la libertatea academică, trebuie să mergem până la rădăcinile problemei și să răspundem deschis la întrebarea: care ar trebui să fie astăzi rolul universității în societate? Articolul acesta, alături de ultimele două săptămâni tematice la Syntopic, se doresc a fi o modestă contribuție la o astfel de dezbatere și, în același timp, o invitație publică la un dialog între toate părțile interesate de evoluția universității în lumea contemporană.

Imagine: Unsplash